

5. Παιδεία

*Η φροντίδα της ώριμης γενιάς για την ανατροφή των νέων και την προετοιμασία τους για τη ζωή είναι κοινωνικό φαινόμενο γνωστό από την ιστορία όλων των κοινωνιών και ονομάζεται **Εκπαίδευση**. Η ειδική όμως μέριμνα για την ολόπλευρη καλλιέργεια της προσωπικότητας (**παιδεία**) φαίνεται ότι εμφανίστηκε στις αρχαίες ελληνικές πόλεις, όπου το άτομο μετείχε υπεύθυνα στην πολιτική ζωή και είχε, κατά συνέπεια, υποχρέωση να αναπτύσσει όλες τις ικανότητες του, για να ανταποκριθεί σε ποικίλα καθήκοντα. Παραθέτουμε μερικές μόνο πληροφορίες ενδεικτικές για το πώς ασκούσαν οι Αρχαίοι Έλληνες την εκπαίδευση/παιδεία, πώς την αντιλαμβάνονταν, ποιο περιεχόμενο της έδιναν και τι προσδοκούσαν απ' αυτήν¹.*

Η σταδιακή πολιτική, οικονομική και πνευματική άνοδος της Αθήνας κατά τον Η΄ αιώνα είχε ως συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη ανάγκη για παιδεία. Κατά την Προκλασική Εποχή ήταν αρκετή η γνώση των έργων του Ομήρου και του Ησιόδου, που χρησίμευαν λίγο πολύ ως αναγνωστικά για να μαθαίνουν τα παιδιά ανάγνωση και γραφή. καθώς και η εμπειρία του κοινωνικού περιβάλλοντος, για να θεωρηθεί ένας πολίτης πεπαιδευμένος. Η διεύρυνση όμως του αριθμού των ατόμων που είχαν πολιτικά δικαιώματα και η ανάγκη να συμμετέχουν όλοι στα κοινά με τα ίδια γνωστικά όπλα που χρησιμοποιούσαν και οι ανώτερες τάξεις, γέννησε την ανάγκη της δημόσιας παιδείας. Η ελεύθερη Πόλις έπρεπε, να θέσει ως πρώτη προτεραιότητα της την παιδεία των νέων ώστε οι επερχόμενες γενεές να μπορούν να διατηρήσουν και να επωφεληθούν από τις πολιτικές και κοινωνικές κατακτήσεις των πατεράδων τους.

α. Η Υποχρεωτική Εκπαίδευση

Από πολύ νωρίς είχε αντιμετωπισθεί θετικά το πρόβλημα της παροχής παιδείας σε όλους τους νέους με φροντίδα και δαπάνη της πόλης. Υπάρχουν αξιόπιστες πληροφορίες ότι ο Χαρώνδας εισήγαγε νόμο: **«τῶν πολιτῶν τοὺς υἱεῖς ἅπαντας μανθάνειν γράμματα χορηγούσης τῆς πόλεως τοὺς μισθοὺς ταῖς διδασκάλοις»**. Με άλλα λόγια θέσπισε τη γενίκευση της παιδείας. Αργότερα (4ος αιώνας π.Χ.) ο Αριστοτέλης έμμεσα αλλά με σαφήνεια επανέφερε την ιδέα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, με το συλλογισμό: από τη στιγμή που δικαίωμα όλων είναι να μετέχουν στα κοινά τους άρχοντες, είναι ανάγκη όλοι να εκπαιδεύονται, να μορφώνονται². Χρειάστηκαν έκτοτε 24 αιώνες (6ος αιώνας π.Χ. - 18ος μ.Χ.) για να επανεμφανιστεί στην Ευρώπη η καθολική εκπαίδευση ως διεκδίκηση των Γάλλων διαφωτιστών.

¹ «Ἐστίν οὖν παιδεία ἡ παιδῶν ὀλκή καὶ ἀγωγή πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου εἰρημένον ὀρθόν λόγον. (= είναι λοιπόν η παιδεία προσέλευση των νέων και καθοδήγηση τους προς τον ορθό λόγο όπως τον έχει ορίσει ο νόμος). (Πλάτων. Νόμοι, 659 D).

² Αριστοτέλης. Πολιτικά. 1332a, 1332b13: «Ἐπειδὴ πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία συνέστηκεν ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, τοῦτο δὴ σκεπτέον, εἰ ἑτέρους εἶναι δεῖ τοὺς ἀρχοντας καὶ τοὺς ἀρχομένους ἢ τοὺς αὐτοὺς δια βίου δηλον γάρ ὡς ἀκολουθεῖν δεήσει καὶ τὴν παιδείαν κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην... ὥστε καὶ τὴν παιδείαν ἐστίν ὡς τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον, ἔστι δὲ ὡς ἑτέραν εἶναι». (Δηλαδή η παιδεία από το ένα μέρος πρέπει να είναι γενική για όλους και από το άλλο να παρέχει δυνατότητα ειδικέυσης στον καθένα).

β. Τα πρώτα γράμματα στην Αθήνα:

Η εκπαίδευση των παιδιών στην Αθήνα ήταν ιδιωτική και άρχιζε μετά τον έβδομο χρόνο της ηλικίας τους. Έως τότε έμεναν στο σπίτι, στην άμεση φροντίδα των γονιών. Στόχος της ήταν να αναπτύξει αρμονικά πνεύμα και σώμα. Ως μέσα χρησιμοποιούσε τα γράμματα, τη μουσική και τη γυμναστική. Οι **γραμματιστές** μάθαιναν στους μαθητές να γράφουν, να διαβάζουν και να λογαριάζουν. Βασικό ανάγνωσμα ήταν τα ομηρικά έπη. Οι **παιδοτρίβες** (γυμναστές) τους προπονούσαν στα διάφορα αγωνίσματα (πάλη, δρόμοι, άλματα, δίσκο κ.ά.). Τέλος, οι **κιθαριστές** (μουσικοί) τους δίδασκαν τα μυστικά της κιθάρας, της λύρας, του αυλού και άλλων μουσικών οργάνων.

Γενικά η εκπαίδευση ήταν γεμάτη απλότητα και γοητεία, με αποτέλεσμα οι μαθητές να την επιδιώκουν και όχι να την αποφεύγουν.

γ. Η αγωγή των Σπαρτιατών

Ο στόχος της εκπαίδευσης στη Σπάρτη ήταν σύμφωνος με τις ανάγκες της στρατιωτικής κοινωνίας της. Τα παιδιά ως τα επτά τους χρόνια ζούσαν κάτω από τις φροντίδες της οικογένειας⁴. Στη συνέχεια, και έως το θάνατο τους, τη φροντίδα τους αναλάμβανε η Πολιτεία. Πάνω απ' όλα όφειλαν να μάθουν όσα χρειάζονταν για να γίνουν δυνατοί, πειθαρχικοί και γενναίοι πολεμιστές. Έτσι σκληραγωγούσαν το σώμα τους με επίπονες ασκήσεις, αθλητικούς αγώνες, κυνήγι κ.ά. και χαλύβδωναν την -ψυχή τους με αποστολές για μυστική εξόντωση ειλότων (κρυπτεία) ή ανεύρεση τροφής. Παράλληλα, δεν παρέλειπαν να μαθαίνουν κάποια στοιχειώδη γραφή και ανάγνωση, ενώ περιόριζαν τις μουσικοχορευτικές τους επιδόσεις σε καθαρά πολεμικά πλαίσια. Την πατρότητα της όλης αγωγής απέδιδαν στο νομοθέτη **Λυκούργο**, η ιστορική ύπαρξη του οποίου θεωρείται αμφίβολη.

δ. Το καύχημα τον Περικλή για την πνευματική ακτινοβολία της Αθήνας

Στο γνωστό **Επιτάφιο** ο Αθηναίος ηγέτης με φανερή περηφάνεια τονίζει: «Αγαπούμε το ωραίο χωρίς να απομακρυνόμαστε από την απλότητα και καλλιεργούμε τα γράμματα χωρίς να χάνουμε τη μαχητική μας ικανότητα». Και παρακάτω: «Και λέω, με συντομία, ότι και η πόλη μας ως σύνολο **είναι σχολείο όλης** της Ελλάδας και καθένας από μας ως άτομο, έχει, κατά τη γνώμη μου, την ικανότητα να παρουσιάζεται ως τέλειος σε πάρα πολλές εκδηλώσεις ανθρώπινης δράσης και μάλιστα με καλαισθησία και πνευματική ευστροφία».

ε. Στοχασμοί για τη δύναμη της διδασκαλίας

Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι η διδασκαλία μπορούσε να επηρεάσει ποικιλοτρόπως τους μαθητευόμενους. Ο Δημόκριτος παρατηρούσε σχετικά: «**Διδαχή καί φύσις παραπλήσιόν ἐστί. Καί γάρ ἡ διδαχή μεταρυσμαί τήν φύσιν, μεταρυσμοῦσα δέ φυσιοποιεῖ**». Δηλαδή η επίδραση που μπορεί να ασκήσει η διδασκαλία (κύριο μέσο παιδείας) αναδομεί τον άνθρωπο και δημιουργεί σ' αυτόν καινούρια φύση.

στ. Απόψεις για τους κινδύνους και το περιεχόμενο της παιδείας

Ο Πλάτων στο εισαγωγικό μέρος του διαλόγου του «Πρωταγόρας» παρουσιάζει το Σωκράτη να συζητεί με ένα νεαρό. Ο τελευταίος τον παρακαλεί να μεσολαβήσει στο σοφιστή Πρωταγόρα, ώστε να τον δεχτεί ως μαθητή, και ο Σωκράτης τον ρωτά: Σκέφτηκες σε τι κίνδυνο βάζεις την ψυχή σου, όταν πηγαίνεις έτσι στα τυφλά να εμπιστευτείς τη μόρφωση σου σε έναν άγνωστο δάσκαλο; Λίγο αργότερα, ο ίδιος, μπροστά στο νεαρό, ρωτά το σοφιστή ποιο ήταν το περιεχόμενο της διδασκαλίας του. Και εκείνος του απαντά: η σωστή σκέψη (ευβουλία) για τα κοινά και τα ιδιωτικά θέματα.

ζ. Αντιδικία για την παιδεία

Επειδή ο Σωκράτης μάθαινε στους νέους να σκέφτονται με βάση τη λογική και μόνο, βρέθηκε στο κέντρο του κυκλώνα. Ο Αριστοφάνης στις «Νεφέλες» του όχι μόνο τον διακωμώδησε, αλλά και του έστειλε, κατά κάποιο τρόπο, ένα μήνυμα: κλείνοντας την κωμωδία του παρουσίαζε τους γονείς να καίνε το «φροντιστήριο» του αγανακτισμένοι. Λίγο αργότερα (399 π.Χ.), ο Σωκράτης οδηγήθηκε, όπως είναι γνωστό, στο δικαστήριο για να καταδικαστεί σε θάνατο. Το έγκλημα του φαίνεται ότι ουσιαστικά βρισκόταν στη φράση του: **«οὐδενί ἄλλῳ πείθομαι ἢ τῷ λόγῳ, ὅς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνεται»**, που δηλώνει ότι αυτό δίδασκε και στους άλλους, να σκέπτονται δηλαδή με σοβαρότητα.

η. Φίλιππος, Αλέξανδρος και Αριστοτέλης

Ο Φίλιππος Β της Μακεδονίας (359-336 π.Χ.) ίδρυσε στη Μίεζα ειδικό σχολείο για τον Αλέξανδρο και τους συνομηλικούς του: βλέποντας ότι η φύση του γιου του ήταν ανυπότακτη και δεν ανεχόταν καταπίεση, αλλά ότι ήταν εύκολο να τον πείθει κάποιος με επιχειρήματα για ό,τι ήταν σκόπιμο να κάνει και ότι και ο Αλέξανδρος προτιμούσε να πείθει τους άλλους παρά να τους προστάζει... κάλεσε τον πιο διάσημο από τους φιλοσόφους της εποχής του (τον Αριστοτέλη) ως δάσκαλο και τον αποζημίωσε με τον πιο ευγενικό και πλουσιοπάροχο τρόπο: ξανάχτισε για χάρη του τη γενέτειρα του (Στάγειρα), που είχε ισοπεδωθεί, και έφερε πίσω όσους συμπολίτες του, φυγάδες ή δούλους, ζούσαν σε άλλα μέρη.

Ι. Ανώτερη παιδεία

α. Σχολεία ειδικής ή ανώτερης παιδείας μπορούν να χαρακτηριστούν τα ιδρύματα ή προσωποπαγείς θεσμοί που διαμορφώθηκαν από τα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα γύρω από μεγάλες προσωπικότητες της επιστημονικής ή φιλοσοφικής έρευνας:

- Σχολή Κρότωνα (Πυθαγόρειοι),
- Σχολή των Αβδηρών (Λεύκιππος, Δημόκριτος κ.ά.),
- Ακαδημία (Πλάτων και οι συνεχιστές του),
- Λύκειο (Αριστοτέλης και οι συνεχιστές του),

- Ιπποκρατική σχολή στην Κω,
- Στοά (φιλοσοφική σχολή που ίδρυσε ο Ζήνων από το Κίτιο της Κύπρου),
- Κήπος (φιλοσοφική Σχολή του Επίκουρου),
- Άλλα ιδρύματα μεταγενέστερα (στους Ελληνιστικούς χρόνους).

β. Ανώτερη παιδεία μπορεί να θεωρηθεί η διδασκαλία των Σοφιστών (Γοργία, Πρωταγόρα, Πρόδικου, Ιππία), που δίδασκαν κυρίως πολιτική ρητορική.

γ. Ανώτερη σχολή για πολιτικούς ηγέτες μπορεί να ονομαστεί η ειδική σχολή στη **Μίεζα**, για την οποία κάναμε προηγουμένως λόγο.